

Валентина Нарівська

“...ПРО ЛІТЕРАТУРУ ЯК ФЕНОМЕН ЕСТЕТИКИ”

Порівняно недавно, наприкінці 80-х – на початку 90-х років минулого століття, ми були не лише свідками, а й учасниками дискусії, на яку навіть не очікували: чи потрібна нам історія літератури, принаймні як витвір академічної науки? Ініціатори поставили під сумнів навіть ті “історії”, у яких були викладені авторські курси лекцій. Дискусія обіцяла бути гострою, бо мала намір витіснити тяжку радянську спадщину, виражену, зокрема, в історичному підході до літературного розвитку. Такий крок розцінювали як можливість радикального оновлення методологічних засад науки. А втім, зарубіжні дослідники, до котрих шанобливо апелювали вітчизняні новатори, дотримувалися класичних позицій, маючи у своєму арсеналі багатотомні видання історії національних письменств; це було характерною рисою не лише літератур із потужними віковими традиціями, як-от англійська, французька, німецька, а й так званих “молодих”, для котрих наявність історії була вагомим формою утвердження

себе у світі. На відміну від очікуваної зацікавленості, дискусія протікала мляво, була майже бездиханною, аж поки не вщухла так само раптово, як і розпочалася, залишаючи порушені питання без відповіді.

Не внесли ясності й дослідження наступних десятиліть із їхньою підпорядкованістю авторському поглядові на певний період розвитку письменства, творчу постать та її доробок із позиції окремих літературознавчих підходів. Поділ літератури на “актуальні” проблеми/епохи (модернізм, постмодернізм) і “неактуальні” (реалізм, література “радянської цивілізації”) зумовив розшматованість, роз’єднаність епох, водночас позначивши відсутність наукового діалогу, увиразнив розпорошеність думок і поглядів, знецінюючи необхідність думки про українську літературну цілісність. Вибірковість, класовий підхід до історії літератури, у чому справедливо звинувачували радянську “науку”, не поступалися своїми позиціями й у нові часи, але тепер уже тавруючи творчі постаті і їхні надбання через будь-яку приналежність до радянськості, тим оголюючи, збіднюючи надбане десятиліттями.

Хибність такого підходу виявлялася дедалі очевиднішою. Постала нагальна потреба створити історію літератури, серед іншого, і як тло, на котрому будь-які дослідження набували б глибини й перспективи. Академічний проект синтетичної студії, запропонований науковцями Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, був відображений у статтях, опублікованих у журналі “Слово і Час”, котрі згодом увійшли до збірника “Нова історія української літератури (теоретико-методологічні аспекти) (К., 2005). Маємо й так званий “університетський” варіант як підсумок досвіду індивідуального лекційного курсу (відомо чимало подібних видань). Проте й ці публікації далеко не в усьому задовольняли сучасні запити. Була потреба у виданні, що відрізнялось би і змістом, і формою. Така книжка з’явилася. Її назва – “Художня література України. Від міфів до модерної реальності” [див.: 4], автор – знаний науковець, теоретик та історик літератури, лауреат Державної премії імені Тараса Шевченка Михайло Кузьмович Наєнко, чия наукова творчість охопила другу половину ХХ століття і проросла у ХХІ вік.

М. Наєнко відомий численними працями (понад 500), але “Художня література України” – це багаторічний результат, що засвідчив і для філологічної громади, і для студентства, і для того пересічного читача, що не байдужий до історії культури, синтез авторства й авторитету, високої академічності й сучасного літературознавчого мислення. У концептуальному формуванні історії української літератури його думка і вплив були чи не найпотужнішими. Чи багато ми знаємо таких прикладів у літературознавстві сьогодення? Визнаємо, що це поодинокі, але не випадки, а закономірності, бо завжди, в усі часи були науковці-лідери, чії ідеї надихали, спонукали до наукової творчості, торували нові напрями, що набували розвитку у вітчизняних і зарубіжних дослідженнях. М. Наєнко належить саме до такої когорти, до тих, кого називають “пророками своєї справи” – філології, у котрій точаться чи не найзапекліші бої за “історію” як таку, а також історію мови, літератури, мистецтва, культури загалом. Він наш сучасник і відчуває на собі весь драматизм і складнощі буття в епоху перемін, що особливо виявляються в ідеологічній сфері. Звідси така глибоко усвідомлена, без зайвого пафосу, думка, що історія – держави, культури, літератури – поняття одного ряду – надбання народу-нації. Ось чому з таким творчим розмахом і наполегливістю писалась, доповнювалась і видавалась ця книжка (три видання, більшість накладу яких осіла в домашніх бібліотеках). Щодо видань, то це теж особлива сторінка нашого літературознавчого сьогодення, бо не так багато в Україні науковців, тиражі книжок яких зростають і розходяться напрочуд швидко. Філологічна спільнота вже відчула втому від “гри в науку”, читачі – від “гри в літературу”. Бажання повернутись до наукової класики, примноженої сучасними вимогами, і водночас до авторитетних

суджень, яких нещодавно зрікались, назріло. І особистостей, що взяли на себе відповідальність сказати нове слово, не так і багато. Михайло Наєнко – один із них. За будь-якої влади його виражена думка була авторитетною підтримкою у творчих пошуках не одного покоління науковців, багатьох із котрих він виховав як своїх однодумців.

Книжка “Художня література України” має багато переваг порівняно з іншими виданнями історико-літературного характеру. Як відомо, М. Наєнко неодноразово був автором академічних видань історії літератури, майстерно володіє високим науковим стилем, успадкованим від В. Перетца, Д. Чижевського, О. Білецького, поєднуючи класичні підходи з вимогами сьогодення; науковець запропонував історію української літератури від давнини до сучасності, явлену не багатотомним виданням, а однотомию, об’ємною, місткою, інформаційно насиченою книжкою з індивідуальним поглядом на літературні явища, викладеним доказово й оригінально. Автор не мав наміру дати буденний історичний нарис, що складався б із переліку фактів різного рівня важливості, поєднаний із більшою чи меншою мірою відособленими літературними портретами окремих письменників, а прагнув відстежити умови, закономірності й чинники формування важливих етапів еволюції головних літературних напрямів у національній модифікації, самої літератури від міфів до “модерної реальності” в єдності і своєрідності, без щонайменшого натяку на національну ізольованість. В історичній інтерпретації М. Наєнка українська література постає як цілісність, естетично відкрита для взаємовпливів і взаємодії.

Книжка явила живий історико-літературний ланцюг, дух її освячений цілісним образом українського письменства, атмосферичною присутністю його особистостей і доль (так колись позначив значущість Жуковського Гоголь, до думки якого мимоволі повертаємося завдяки її влучності й місткості). З огляду на вимоги часу, що поєднувалися зі внутрішньою потребою до відкритого спілкування з читацькою аудиторією, науковець обрав найбільш сприйнятливую в цій історичній ситуації форму спілкування – діалогічну, адже попередній контекст сприйняття “історії” уже сам став історією; змінилися не лише тло, атмосфера ставлення до них (настороженість, що іноді межує із цинізмом), а й те, що доцільно означити “презумпцією розуміння”, з позиції якої сучасний читач (професіонал чи з тих “масових”, що сьогодні вже цікавиться не лише детективом) підійде до книжки зі своїми певними судженнями. М. Наєнко надає змогу відкрити досі не знане, тому книжку обирають з огляду на ім’я автора й авторитетність його суджень, уміння залучити до високих роздумів. Форма діалогу відкрила можливість невимушеної форми спілкування, відомої з часів античності, коли про філософію й філологію говорили доступно й водночас із науковою значущістю. З такою невимушеністю М. Наєнко й запропонував свою класичну методологію – розмову *про естетику літератури* не як синонім “красивості”, а як філософію художнього світу письменника чи, за визначенням Геґеля, – “філософію мистецтва” або, більш визначено, “філософію художньої творчості”.

Якщо умовно розподілити написані історії української літератури за ступенем складності, то запропонована М. Наєнком історія в аспекті естетики літератури має дуже високий ступінь. Із таких позицій про українську літературу ще не писали. Саме тому М. Наєнко ніде не декларує, що це підручник (хоча викладачі, студенти сприймають книжку так) чи історія літератури, бо увага зосереджена, за його словами, на речах і подіях “естетично вартісних”, але історико-літературний пласт усе ж напрочуд потужний. Свій витвір М. Наєнко означив Книгою, укладаючи в нього давній культурний зміст, що перетинається з вимогами ХХІ ст., особливо коли Автор, один із найбільш знаних фундаторів історико-літературних праць, відмовляється від обтяжливої академічності й невимушено пропонує “домовитися” про найбільш сутнісне –

методологію (а не нав'язати її!). Це так співзвучне з тим, про що пише Ліотар: “Оскільки наука не обмежується лише формулюванням інструментальних закономірностей, а шукає істину, вона мусить легітимізувати свої правила гри...” [2, 9]. І це не поодинокий випадок. Одна з прикмет наукової діяльності М. Наєнка – спрямованість до діалогу з іншими культурами, літературами, науковими концепціями. Нагадаємо в цьому зв'язку фразу із програмної статті С. Аверінцева “Філологія” (1972), у якій, розглядаючи історію філології, науковець жалкував із приводу втрати “інтимності ставлення до предмета” [1, стп 975] й зауважував: “Давній філолог носив у собі щось від благочестивого “книжника”, який не просто розглядав текст, а ніби переселився душею “всередину” (“во-внутрь”) тексту...” [1, стп 975].

Відгук на цю думку виник значно пізніше, у ту історичну мить, коли формалізація філологічних знань досягла своєї загрозливої межі. Саме тоді з'явилася праця М. Наєнка з назвою-інтригою “Інтим письменницької праці”, де він продемонстрував уміння “увійти в середину” творчого процесу, що далеко не всім вдається (на цьому й наголошував С. Аверінцев, апелюючи до тих, хто може відгукнутися на його стурбованість). У “Художній літературі України” знайшла відлენня не менш важлива думка всесвітньо відомого науковця – про “інтимне “виховання почуттів”, що його М. Наєнко безпосередньо пов'язує з українською літературою як найціннішим надбанням народу.

У книжці науковець засвідчив майстерну здатність виявляти складний і надзвичайно динамічний у своєму розвитку взаємозв'язок народно-національних засад і літературного мислення, розкритий у вагомому обґрунтованій системі: розмові “про літературу як феномен естетики”, явлену через “гроно індивідуальних стилів”, згрупованих у “стильові епохи” й досягнутих через відповідні історико-філологічні методи, сукупність яких складає “центр естетичного аналізу літератури”. Він пропонує розрізняти у вибудованій ним синоніміці споріднені, однозмістовні літературознавчі явища: “естетика літератури”, “естетика твору”, “естетичний аналіз літератури”, “естетичні критерії”, “естетично вартісне” – й усе це на ґрунті естетичності, інтерпретованої як “всеохопна, універсальна і єдина суть мистецької, зокрема й літературної творчості” [4, 5], а форми вияву естетики вбачаються “в мотивах, сюжетах, конфліктах...” [4, 4]. Саме так, без надмірної афектації, ідеологізації чи політизації М. Наєнко у притаманній йому манері поєднання високих наукових роздумів із наболілими проблемами сьогодення, зокрема мовного питання, наголошує: “Коли говорять, що “естетика твору – це насамперед чарівна мова його, то маються на увазі саме стильові ознаки твору” [4, 4]. “Естетично вартісне” дослідник одягає в “естетичні шати”, яким є “художній стиль”. Так М. Наєнко актуалізував для такої іноді примхливої для сьогодення літературознавчої сфери класичне поняття “художня література” й методик, йому адекватну, – естетику твору й художній стиль, затьмарені досі різного роду термінологічними новаціями. У цьому зв'язку виникають паралелі з позицією Ю. Лотмана, тим, як відомий науковець, віддаючи належне літературознавчим новаціям, у розпал власних структуралістських захоплень опікувався “змістом самого поняття “література” як “кутом зору” на виклад “загальновідомих фактів літературної історії” його улюбленого XVIII століття [3, 118].

“Художня література України” диференційована на розділи-епохи, що мають містку й виразну характеристику української міфології й фольклору, акцентуючи перехід до власне літератури з її епохальною змістовністю монументалізму, орнаменталізму, ренесансу, бароко, класицизму, реалізму, романтизму, постмодернізму. Кожне із цих явищ має чітке визначення й в аспекті зв'язку з попередньою традицією, і в перспективі подальшого розвитку, особливо через культуру нео- у XX і XXI ст. Водночас визначення не переобтяжені теоретизуванням, а міцно пов'язані з деталізованими спостереженнями

над поетологічними принципами того чи того напрямку чи творчості окремих письменників. У цьому очевидна перевага однотомника, бо ж у багатотомних виданнях такі зв'язки складно виводити й утримувати. М. Наєнко у притаманній йому віртуозній стильовій манері, що поєднує інтелект і невимушеність викладу, легко перекидає зв'язки між епохами, аналізує українські творчі набутки в такий спосіб, що надає можливості пов'язати в єдиний концептуальний ланцюг не лише літературні явища перехідного характеру (наприклад, ранній модернізм чи авангард 20-х років), а й український літературний розвиток загалом у його безперервності та спадкоємності одночасно.

Автор продемонстрував оригінальний аналіз низки -ізмів не лише як літературних явищ, а й – ширше – художніх (особливо бароко, імпресіонізму), а іноді – життєвих, що переходять в естетизований побут явищ. Такий тип аналізу дуже важливий, бо дає змогу систематизувати знання в різних сферах літератури й мистецтва, побачити за окремими фактами не хаос деталей, а своєрідну систему художнього життя епохи. Голос Автора, відшліфований багатолітньою працею в аудиторії, увиразнює трагічні сторінки історії літератури, стримано їх коментує, навіть легко іронізує. А запропоновані запитання до розділів-епох спонукають до роздумів.

Ще один суттєвий аспект, котрий хотілось би прокоментувати, – назва книжки. Захоплення сучасним літературознавством, розуміння і тлумачення літератури як тексту доцільне, але при відповідних методиках. У дослідженнях історико-літературного характеру ключове поняття “художня література”, що його для сучасників актуалізує М. Наєнко з нюансуванням її гегелівського змісту – як виду писемності, де на першому плані суто змістовна, духовна своєрідність, примножена її (художньої літератури) значеннями ХХ ст., як творчої діяльності, однієї з форм художнього освоєння світу.

Назва книжки має й підзаголовок – “Від міфів до модерної реальності”. Безумовно, у багатьох читачів виникає запитання: чому в підзаголовку винесене не поняття модерну, а словосполучення “модерна реальність”? Як відомо, утверджене європейським науковим співтовариством поняття *модерн* адекватно на східнослов'янські мови так і не перекладене. Тут доцільно приєднатися до думки тих науковців, котрі вбачають у цьому проблему не понятійну, а ментальну, за якою “модерн”, чи “сучасність”, чи, як у Наєнка, модерна, тобто сучасна, реальність – це історичний простір, із яким себе ідентифікує й художня література, і творча постать, що її репрезентує.

Цінність і значущість “Художньої літератури України” особливі, бо в ситуації постмодерну історичне знання як таке й філологічне зокрема неабияк потрібне соціуму й індивіду, що, на відміну від попередніх культурних епох, прагне не так її творити, як, поки що, орієнтуватися в її бурхливому потоці. Книжка М. Наєнка пропонує ці орієнтири ненав'язливо, але виважено, як досвід авторитетного науковця, і вже сприйнята як неординарне надбання гуманітарної науки, у котрому відчутна творча думка, високий інтелект і незрівнянні знання нашої літературної історії.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Аверинцев С.* Филология // *Краткая литературная энциклопедия* / Гл. ред. А.А. Сурков. – М.: Советская энциклопедия, 1972. – Т. 7.
2. *Лютар Ж.-Ф.* Состояние постмодерна. – СПб.: Алетейя, 1998.
3. *Лотман Ю.* Литература в контексте русской культуры XVIII века // *Лотман Ю.* О русской литературе. – СПб.: Искусство-СПб, 2005.
4. *Наєнко М.* Художня література України. Від міфів до модерної реальності. – К.: Вид. центр “Просвіта”, 2012.

Отримано 22 травня 2013 р.

м. Дніпропетровськ

